

VITA ANTIQUA

ЛЮДИНА ТА ЛАНДШАФТ

Первісна археологія Східної Європи

Vita Antiqua. №9, 2017

HUMAN & LANDSCAPE
Prehistoric Archaeology of Eastern Europe

VITA ANTIQUA

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ ТА МУЗЕЄЗНАВСТВА
ЦЕНТР ПАЛЕОЕТНОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМ. ХВ. ВОВКА

ЛЮДИНА ТА ЛАНДШАФТ

Первісна археологія Східної Європи

Київ 2017

VITA ANTIQUA

№ 9, 2017

ISSN 2519-4542

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Д-р іст. наук, проф. Терпиловський Р.В.
(головний редактор)
Канд. іст. наук, доц. Шидловський П.С.
(відповідальний редактор)
Д-р іст. наук, проф. Гладких М.І.
Д-р іст. наук, проф. Капелюшний В.П.
Д-р іст. наук, проф. Ставнюк В.В.
Д-р іст. наук, доц. Казакевич Г.М.
Канд. іст. наук, доц. Рижев С.М.
Д-р, проф. Хафнер А., Бернський університет
Д-р, досл. дир. CNRS Пату-Матіс М.
Д-р. Пеан С., Національний природничий музей, Париж

EDITORIAL BOARD:

Dr., Prof. R. Terpylovskiy
(main editor)
Ph.D., assoc. Prof. P. Shydlovskiy
(responsible editor)
Dr., Prof. M. Gladkykh
Dr., Prof. V. Kapeliushnyi
Dr., Prof. V. Stavnyuk
Dr., assoc. Prof. G. Kazakevych
Ph.D., assoc. Prof. S. Ryzhov
Dr., Prof. A. Hafner, University of Bern
HDR, Research director at CNRS, M. Patou-Mathis
Dr., S. Péan, Muséum National d'Histoire Naturelle

НАД ВИПУСКОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Шидловський П.С. (укладач)
Пічкур Є.В. (технічний редактор)
Лизун О.М.
Радомський І.С.
Вирцан А.В. (редактор англійських текстів)

EDITORIAL BOARD VOLUME:

P. Shydlovskiy (compiler)
Y. Pichkur (typographer)
O. Lyzun
I. Radomsky
A. Virtsan (english texts editor)

ЛЮДИНА ТА ЛАНДШАФТ: первісна археологія Східної Європи. – VITA ANTIQUA, №9. Збірка наукових статей. – К.: 2017. – 282 с. – Іл.

Збірка наукових праць присвячена сучасним дослідженням питань взаємодії оточуючого середовища та первісних суспільств на території Європи і сучасним дослідженням в галузі ландшафтної археології. Представлені матеріали, що демонструють міждисциплінарний підхід у дослідженні пам'яток первісності.

Запропонована збірка буде корисною для всіх, хто цікавиться первісною історією, археологією та географією Європи – археологам, географам, біологам, історикам-краєзнавцям, студентам вищих навчальних закладів.

HUMAN & LANDSCAPE: Prehistoric Archaeology of Eastern Europe. – VITA ANTIQUA, #9. Collection of scientific works. – Kyiv : 2017. – 282 p. – Ill.

This volume of scientific works dedicated to contemporary researches of the issues of environment – prehistoric societies interaction in Europe. The publication includes materials that demonstrate the interdisciplinary approach to the study of prehistoric sites.

The proposed collection will be useful for anyone interested in prehistory, archaeology and geography of Europe – for archaeologists, geographers, biologists, historians, ethnographers, and students of higher educational institutions.

Зареєстровано

Міністерством юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію

КІ № 1674 від 25.07.2017

Засновник та видавець

Громадська організація «Центр палеоетнологічних досліджень». Свідоцтво внесено до Єдиного державного реєстру АД № 088587 від 05.02.2015

Registered

Ministry of Justice of Ukraine

Certificate of registration

KI № 1674 of 25.07.2017

Founder and publisher

Non-Governmental organization "Center of paleoethnological researches". Certificate included in the Unified State Register АД № 088587 of 05.02.2015

<http://vitaantiqua.org.ua>

<http://paleoethnology.org.ua>

<https://www.facebook.com/th.vovk.center>

th.vovkcenter@gmail.com

ЗМІСТ / CONTENTS

ПЕРЕДМОВА
PREFACE

7

РОЗДІЛ I. ІСТОРИЯ, ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИ ЛАНДШАФТНОЇ АРХЕОЛОГІЇ PART I. HISTORY, THEORY, AND METHODS OF LANDSCAPE ARCHAEOLOGY

- Albert Hafner, Mirco Brunner, Julian Laabs.** Archaeology of the Alpine space. Research on the foothills, valley systems and high mountain landscapes of the Alps. 16
- Альберт Хафнер, Мірко Брюнер, Джуліан Лаабс.** Археологія альпійського простору. Дослідження передгір'їв, долинних систем та високогірних ландшафтів Альп.
- Олена Сминтина.** Географічний підхід в первісній археології на рубежі XX – XXI століть: від дисциплінарного плюралізму до трансциплінарності. 38
- Olena Smyntyna.** Geographical approach in Prehistoric Archaeology at the turn of the 20th – 21st centuries

РОЗДІЛ II. ВЗАЄМОДІЯ ПРИРОДИ ТА СУСПІЛЬСТВА В ПЛЕЙСТОЦЕНІ PART II. THE INTERACTION BETWEEN NATURE AND SOCIETY IN PLEISTOCENE

- Жанна Матвіїшина, Сергій Кармазиненко, Сергій Рижов.** Палеогеографічні обставини плейстоцену та умови проживання давньої людини в районі хребта Великий Шолес на Закарпатті 46
- Zhanna Matviishyna, Serhii Karmazinenko, Serhii Ryzhov.** Paleogeographic situation of Pleistocene and living conditions of ancient man in areas of the Velykyj Sholes ridge
- Ксенія Бондар, Сергій Рижов, Ждана Тимофеєва.** Магнітні дослідження на палеолітичних стоянках хребта Великий Шолес на Закарпатті 61
- Ksenia Bondar, Serhii Ryzhov, Zhdana Tymofeieva.** Magnetic measurements on Palaeolithic sites at Velykyj Sholes ridge in Transcarpathia
- Діана Дудник.** Етапи дослідження Межиріцької стоянки 69
- Diana Dudnik.** Stages of research of Mezhyrich site
- Laëtitia Demay, Marylène Patou-Mathis, Stéphane Péan, Gennadyi A. Khlopachev, Mikhail V. Sablin.** From mammoth to fox: identification of Eliseevichi 1 within the occupations of the Desna valley 81
- Летиція Демей, Марилен Пату-Матіс, Стефан Пеан, Генадій Хлопачев, Михайло Саблін.** Від мамонта до лисиці: археозоологічні визначення стоянки Єлісеєвичі I в контексті пам'яток долини Десни
- Олександра Кротова.** Культурні адаптації верхньопалеолітичних мисливців Азово-Чорноморських степів 107
- Oleksandra Krotova.** Cultural adaptations of Upper Palaeolithic hunters of North Azov-Black Sea steppes
- Ігор Піструїл.** Адаптація первісних мисливців до життя в перигляціальних степах (на прикладі верхньопалеолітичних пам'яток долини р.Бакшали) 117
- Igor Pistruil.** Adaptation of prehistoric hunters to life in periglacial plains (case of study: Upper Palaeolithic sites of Bakshala River valley)
- Павло Шидловський, Олексій Лизун.** Ландшафтні зміни в Середньому Подніпров'ї на межі плейстоцену-голоцену: археологічні свідчення 127
- Pavlo Shydlovskyy, Oleksii Lyzun.** Landscape changes in Middle Dnieper region on the border of Pleistocene-Holocene : archaeological evidences
- Ірина Сніжко.** Реконструкція палеокліматичних умов життя давнього населення на стоянці біля с. Кам'янка Харківської обл. 139
- Iryna Snizhko.** Reconstruction of paleoclimatic life conditions of prehistoric population at the site near Kamyanka village, Kharkiv region
- Guram Chkhatarashvili.** Final Upper Palaeolithic assemblages from South Caucasus (Dzudzuana Cave) 144
- Гурам Чхатарашвілі.** Фінальнопалеолітичні комплекси Південного Кавказу (печера Дзудзуана)

Реконструкція палеокліматичних умов життя давнього населення на стоянці біля с. Кам'янка Харківської області

В комплексному дослідженні пізньопалеолітичних пам'яток важливою складовою є реконструкція природного середовища існування давнього населення. З цією метою давно і успішно використовується метод палінологічного аналізу, який дає можливість скласти місцеву стратиграфічну схему відкладів та реконструювати рослинність і клімат археологічного об'єкту.

ХАРАКТЕРИСТИКА КУЛЬТУРНОГО ШАРУ

Пізньопалеолітична стоянка біля с. Кам'янка Ізюмського району Харківської області знаходиться на місці при впадінні в р. Сіверський Донець невеличкої правої притоки р. Суха Кам'янка (Рис. 1). Пам'ятка досліджується з 2004 р., загальна розкопана площа становить 146 м², колекція крем'яних артефактів налічує понад 7,5 тис. предметів.

Культурний шар визначається одним рівнем розповсюдження знахідок, не має специфічного забарвлення, розтягнутий по вертикалі. Представлений кременем, що демонструє всі стадії процесу розщеплення від жовна до знаряддя, дрібними фрагментами кісток тварин, шматочками червоної та жовтої вохри, вугілля. Кілька відщепів, уламків кременю та кістки мають сліди перебування у вогні. Найбільша концентрація знахідок спостерігається частково в темно-коричневому, світло-коричневому та жовтувато-палевому суглинку, окремі артефакти зустрічаються також в гумусовому горизонті та в типовому лесі. Відзначено деяке падіння залягання культурного шару з півдня на північ і з заходу на схід, що відповідає зниженню рельєфу в бік обох річок, а також пов'язане з особливостями ґрунтоутворення в голоцені.

Культурний шар має значні пошкодження, що виникли під впливом наступних факторів:

1. Відсутність консервації знахідок після завершення функціонування пам'ятки (свідченням цього є наявність патини та кальцитових напливів з одного боку на багатьох артефактах).

2. Переміщення артефактів вгору, імовірно, під час замерзання та відтавання.
3. Вплив делювіальних процесів (зміщення по схилу), що простежується формою деяких скупчень, орієнтованих на північ, північний схід та схід, в бік р. Сіверський Донець та р. Суха Кам'янка – ця тенденція спостерігається в трохи згладженому вигляді в сучасному рельєфі. Артефакти часто знаходяться в положенні на ребрі з нахилом в означений бік.
4. Голоценове ґрунтоутворення.
5. Вплив кореневої системи рослин та діяльність ріючих тварин – шар сильно пошкоджений кротовинами.

Отже, всі пошкодження культурного шару можна розглядати як постгенетичні.

Для визначення первинного рівня відкладання культурних решток та більш точного встановлення геологічного віку пам'ятки було використано метод мікροстратиграфії. Завдяки тривимірній фіксації переважної більшості знахідок було збудовано графічні мікропрофілі з «кроком» в 1 м для значної частини дослідженої площі (Сніжко 2010, с.111-114). Встановлено, що формування ініціального рівня відкладання знахідок можна визначити як одноактний процес. На ділянках, де можна простежити рівень первинного відкладання знахідок, він корелюється з жовтувато-палевим суглинком, що відноситься до верхньопричорноморського підгоризонту.

КРЕМ'ЯНИЙ ІНВЕНТАР

На пам'ятці представлено повний цикл розщеплення – від заготовок нуклеусів до залишкових ядрищ і утилізованих знарядь. Крем'яні знахідки мають добрий стан збереженості, не обкатані, поверхня вкрита шаром патини від молочно-білої до блакитної димчастої. В якості силовини використовувався темно-сірий, майже чорний напівпрозорий крейдяний високоякісний кремій місцевого походження. Нуклеуси торцевидної, призматичної, кубовидної форми демонструють ударну техніку сколювання.

Процес виготовлення та підживлення нуклеусів представлено реберчастими сколами і відщепами. Значна кількість викинутих заготовок і сколів з жовною кіркою свідчать, що джерело добування кременю знаходилось порівняно недалеко від стоянки. Метою первинного розщеплення були заготовки у вигляді видовжених пластинок та відщепів. Колекція виробів із вторинною обробкою включає бокові та серединні різці, концеві скребки, скребловидні знаряддя, пластинки з ретушованими виїмками, проколки, відщепи і пластинки з ретушованими ділянками, мікропластинки з притупленим краєм, вкладені-трапеції тощо. В цілому набір знарядь характерний для кола епігравецьких пам'яток.

Планіграфічна структура культурного шару включає скупчення крем'яних артефактів, які, вірогідно, відповідають робочим місцям, де відбувалось розколювання кременю. На користь цього свідчать також і випадки ремонту у скупченнях.

РЕКОНСТРУКЦІЯ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Для реконструкції природного середовища в період існування стоянки та уточнення її хронологічної позиції були проведені палінологічні дослідження під керівництвом Н.П. Герасименко. В результаті було відібрано 8 проб із західної стінки розкопу, що мала наступну стратиграфію (за Н.П. Герасименко) (Герасименко, Снежко 2012, с. 99):

Горизонт	Кв. 5М	Опис відкладів
горизонт А1	0-0,32 м	Гумусовий горизонт, темно-сірий, пилювато-важкосуглинистий, не ущільнений, грудкуватий, перехід вниз чіткий.
горизонт А1В	0,32-0,53 м	Верхній перехідний горизонт, темно-сірувато-коричневий, важко суглинистий, слабо ущільнений, грудкувато-призматичний, перехід вниз поступовий.
горизонт ВС	0,53-0,77 м	Нижній перехідний горизонт, світло-коричневий, пилювато-важкосуглинистий, слабо ущільнений, грудкувато-призматичний, перехід вниз поступовий.
горизонт С(В)рс	0,77-0,89 м	Жовтувато-палевий, неоднорідно забарвлений через кротовини та черворієни, пилювато-середньосуглинистий, безструктурний, перехід вниз дуже поступовий.
горизонт С/рс	0,89-1 м	Типовий лес

Проби були взяті з поверхні, нижньої частини гумусового горизонту і далі через кожні 10 см – всього 8 проб (Рис. 2). Оскільки ініціальний рівень відкладення знахідок пов'язаний з горизонтом С(В)рс та верхами горизонту С/рс, природне оточення стоянки може бути реконструйоване на підставі дослідження зразків проб 7 та 8 (Герасименко, Снежко 2012, с. 100-103).

Під час формування лесових відкладів, з яких взято пробу 8, територія знаходилась в межах степової зони з субперигляціальним кліматом, про що свідчить наявність пилку арктобореальних форм берези і відсутність пилку широколистяних порід. Степова рослинність була різнотравно-злаковою і злаковою, схожою на сучасні сухі степи Чукотки. Можна припустити, що на місці стоянки переважала розріджена злакова рослинність, а розташовані поблизу річкові заплави були зайняті осоками та різнотрав'ям. Деревна рослинність в долині була представлена сосновим рідколіссям із чагарниковою березою в підліску, вздовж річок росли вільха та верба. Є свідчення присутності сибірського кедру, характерного на території України для пізньовалдайського часу. Ще одним рослинним маркером цього часу, разом з маревими та полином, є ефедра, яка також представлена в пилковому спектрі. Отже, цей період можна

визначити як пізньоплейстоценовий стадіал, що передував пізньольодовиків'ю – давніше за 13 тис. років тому.

Під час формування відкладів, з яких взято зразок для проби 7, територія також перебувала в межах степової зони, але більш вологої її фації. Свідченням цього є скорочення ролі ксерофітів та зростання розмаїття різнотрав'я. Існував типовий різнотравно-злаковий степ з зімкнутим трав'янистим покривом. Зникли чагарникові берези, натомість з'явилися крушинові, яблуневі та ялинки. Останні вперше після льодовикового максимуму (21-18 тис. років тому) почали розповсюджуватися в пізньольодовиків'ї: в долині верхнього Дону в б'юлінгу (13,2-12,4 тис. років тому), в середній частині Сіверського Дінця в алерьоді (11,8-11,1 тис. років тому). В даний інтервал істотно збагатився склад різнотрав'я та деревних порід. В підліску соснових борів росли береза повисла, зустрічалися крушинові та яблуневі, у вологих місцях – ялинки. В наземному покриві борів брали участь папороті, включаючи орляк та плавун. На степових схилах могла рости обліпіха, а на заплавах вільха. Виходячи з палінологічних даних, в складі рослинності були відсутні індикатори як аркто-бореального, так і помірного клімату. Субперигляціальний степ змінився більш вологим бореальним. Але

клімат лишався більш посушливим та, безумовно, більш холодним, ніж сучасний. Отже, відклади формувались в умовах переходу від стадіалу до інтерстадіалу та відносяться до самого початку пізньольодовиків'я.

Природні умови, в яких існувало населення стоянки, були доволі суворими і сильно відрізнялися від сучасних. Рослинний покрив був одноманітним, біднішим за складом та розрідженим. Наявність серед деревинної рослинності тільки бореальних та незначної кількості арктобореальних форм є свідченням холодного клімату. Але в порівнянні, зокрема, з плакорами Північного Донбасу, умови життя людей на стоянці Кам'янка були набагато більш сприятливіми. В долині росли дерева. Трав'янистий покрив був різнотравно-злаковим, а не сухим полинно-злаковим. Можливо, це також вплинуло на вибір місця для поселення.

УТОЧНЕННЯ ХРОНОЛОГІЧНОЇ ПОЗИЦІЇ ПАМ'ЯТКИ

Палінологічні дослідження на стоянці Кам'янка дали можливість не тільки реконструювати кліматичні умови існування давнього населення, а й уточнити хронологічну позицію пам'ятки та порівняти її із територіально близькими стоянками Рогаликської групи та Віслою Балкою. Остання заходиться всього за 30 км, біля с. Сидорове Донецької області. Для стоянки Вісла Балка палінологічні аналізи не проводилися, хронологічну позицію культурного шару було встановлено на базі стратигра-

фічних даних. Існування пам'ятки віднесено до часу давнішого початку атлантичного періоду (Герасименко 2002, с. 12). Рогаликсько-Передільська група пам'яток розташована майже за 150 км від Кам'янки, між річками Айдар та Євсуг на Луганщині. Палінологічні дані, отримані для стоянок Рогалик-2, 7 та 12 дозволяють віднести шари, що містять археологічний матеріал, до початку алерьюду (11-12 тис років тому) (Герасименко 1997, с. 14). При подібності техніко-типологічних характеристик крем'яних індустрій цих пам'яток, стоянка біля с. Кам'янка виявляється найдавнішою.

ВИСНОВКИ

Реконструкція палеокліматичних умов життя давнього населення на стоянці біля с. Кам'янка була проведена на основі результатів палінологічних досліджень. Встановлено, що під час функціонування пам'ятки досліджувана територія знаходилася в межах степової зони із субперигляціальним кліматом, який був значно холоднішим та сухішим за сучасний. Рослинний покрив був розрідженим, біднішим і більш одноманітним за складом. Стоянка була розташована в річковій долині в безпосередньому оточенні деревної та різнотравно-злакової трав'янистої рослинності.

Палінологічні дослідження дозволили також уточнити хронологічну позицію пам'ятки: із датою 13 тис. років тому вона є найдавнішою серед подібних пам'яток, до яких належать стоянки Рогалик 2, 7, 12 та Вісла Балка.

ЛІТЕРАТУРА

- Герасименко Н.П. Природная среда обитания человека на юго-востоке Украины в позднеледниковье и голоцене (по материалам палеогеографического изучения археологических памятников) // Археологический альманах. – Донецк, 1997. – №6. – С. 3-64.
- Герасименко Н.П. Хроностратиграфия памятника // Археологический альманах. – Донецк, 2002. – №11: Висла Балка – позднепалеолитический памятник на Северском Донце. – С. 11-13.
- Герасименко Н.П., Снежко И.А. Реконструкция природной среды обитания человека на позднепалеолитической стоянке у с. Каменка // Старожитності 2012: Харківський історико-археологічний щорічник. – Харків, 2012. – Вип. 11. – С. 97-104.
- Сніжко І.А. Дослідження пізньопалеолітичних пам'яток з пошкодженим культурним шаром // Старожитності 2010: Харківський історико-археологічний щорічник. – Харків, 2010. – Вип. 9. – С. 107-115.

Реконструкція палеокліматичних умов життя давнього населення на стоянці біля с. Кам'янка Харківської області

Важливою складовою комплексного дослідження пізньопалеолітичних пам'яток є реконструкція природного середовища існування давнього населення. З цією метою давно і успішно використовується метод палінологічного аналізу, який дає можливість скласти місцеву стратиграфічну схему відкладів та реконструювати рослинність і клімат археологічного об'єкту.

Пізньопалеолітична стоянка біля с. Кам'янка Ізюмського району Харківської області досліджується з 2005 року. Розкопана площа становить 146 м², колекція крем'яних артефактів налічує понад 7,5 тис. предметів. Культурний шар розтягнутий по вертикалі, визначається за рівнем розповсюдження знахідок, не має специфічного забарвлення. Окрім крем'яних артефактів включає дрібні фрагменти вохри, вугілля та кісток тварин. Планіграфічна структура демонструє скупчення, що відповідають робочим місцям з обробки кременю. Набір знарядь характерний для стоянок-майстерень, розташованих поблизу виходів крем'яної сировини. Методом мікростратиграфії встановлено, що рівень залягання культурних решток пов'язаний з жовтувато-палевим лесовидним суглинком, що відноситься до верхньопричорноморського підгоризонту.

Для проведення палінологічних досліджень було взято 8 зразків, з яких два походять із культурного шару. Склад спорово-пилкових спектрів цих зразків свідчить, що під час функціонування пам'ятки досліджувана територія знаходилася у межах степової зони із субперигляціальним кліматом, який був значно холоднішим та сухішим за сучасний. Рослинний покрив був розрідженим, біднішим і більш одноманітним за складом. Стоянка давньої людини розташована в річковій долині в безпосередньому оточенні деревної та різнотравно-злакової трав'янистої рослинності.

Snizhko I.A.

Reconstruction of paleoclimatic life conditions of ancient population at the site near Kamyanka village in the Kharkiv region

An important part of complex research of late Paleolithic sites is environment reconstruction of ancient population. For this purpose a method of pollen analysis has been successfully and long while used. It allows creating a local stratigraphical scheme of sediments and reconstructing flora and climate of archaeological object.

Late Paleolithic site near Kamyanka village in the Izum district of the Kharkiv region has been researched since 2005. Excavated area counts 146 square meters, the collection of flint artifacts contains more than 7500 items. Cultural level extends vertically, it is defined by the level of artifacts expansion, and it doesn't have any specific coloring. Apart from flint artifacts, it contains small fragments of sienna, coal and animal bones. Planigraphic structure shows assemblage that corresponds to working places of flint processing. The set of tools is specific to site workshops that are situated near flint raw material exposure. With the method of micro stratigraphy it has been defined that level of cultural remains bedding is associated with pale-yellowish loess loam which belongs to Upper Black Sea subhorizon.

For the purpose of conducting pollen analysis 8 samples have been taken, two of which come from cultural level. The composition of sporo-pollen spectrum of these samples shows that during the period of the site functioning the researched area lied in the steppe zone with subperiglacial climate which was much colder and drier than that of nowadays. Vegetational cover was thinner, poorer and more unvaried in composition. An ancient human site is situated in a river valley in immediate surrounding of wooden and mixed gramineous herbs.

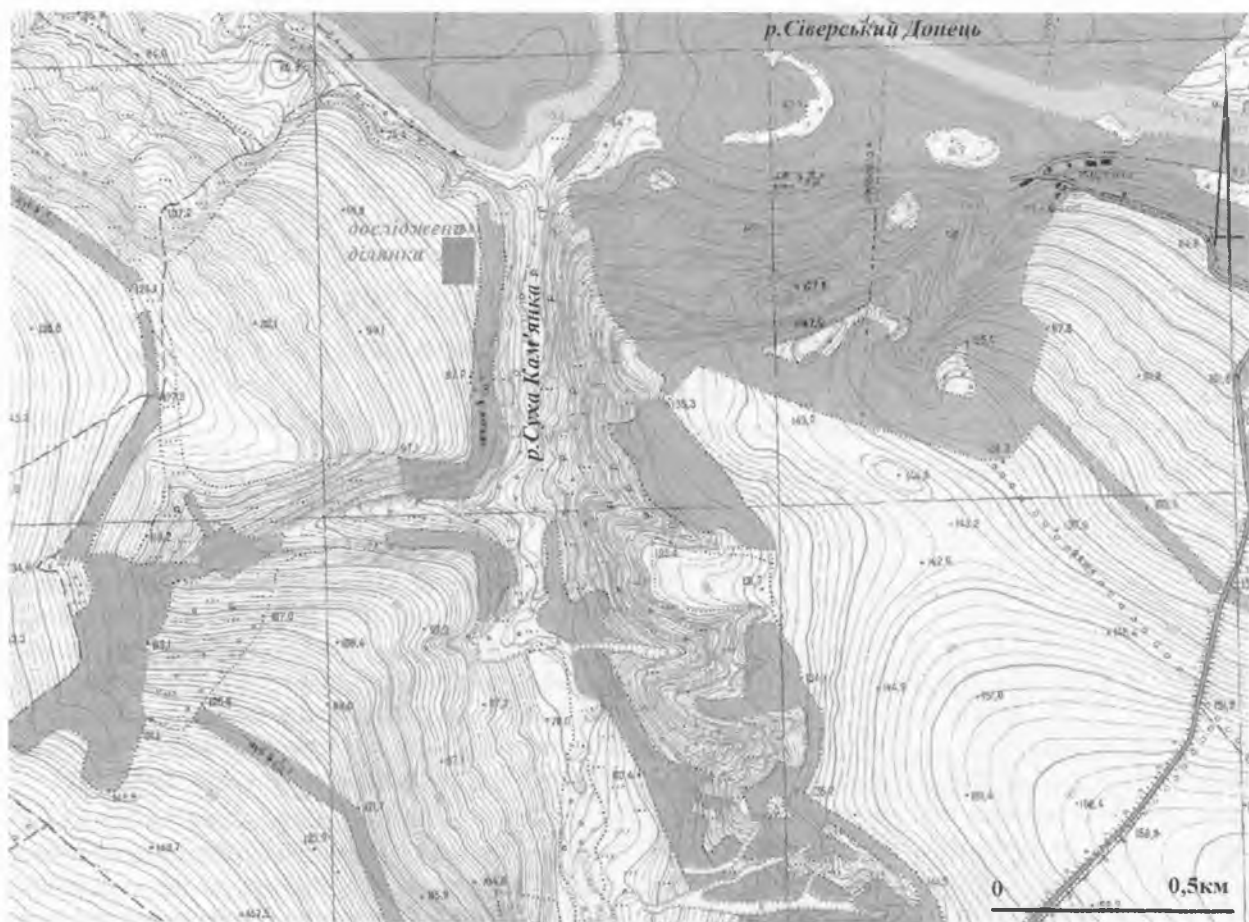

Рис. 1. Розташування стоянки біля с. Кам'янка.

Fig. 1. Location of the site near Kamianka village.

Рис. 2. Стратиграфія відкладів та номери проб, взятих із західної стінки квадрата 5М.

Fig. 2. Stratigraphy of sediments and numbers of samples from 5M grid wall.